

В. О. ВАРИНСЬКИЙ

КОНЦЕПЦІЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ П'ЄРА БУРДЬЄ

Розкрито сутність соціального капіталу за концепцією французького дослідника П'єра Бурдьє. Порівнюються підходи Бурдьє з концепціями інших дослідників соціального капіталу. Соціальний капітал характеризується як продуктом суспільного виробництва, матеріальних і класових практик, засіб досягнення групової солідарності.

Ключові слова: соціальний капітал, П. Бурдьє, соціальні зв'язки, конвертація капіталів.

Варинский В. А. Концепция социального капитала Пьера Бурдьё

Раскрыта сущность социального капитала, изложенная в концепции французского исследователя Пьера Бурдьё. Сравниваются подходы Бурдьё с концепциями других исследователей социального капитала. Социальный капитал характеризуется как продукт общественного производства, материальных и классовых практик, средство достижения групповой солидарности.

Ключевые слова: социальный капитал, П. Бурдьё, социальные связи, конвертация капиталов.

Varynskiy Vladyslav. Concept of social capital Pierre Bourdieu

The essence of social capital outlined in the concept of the french explorer Pierre Bourdieu. Bourdieu approaches are compared with the concepts of other researchers of social capital. Social capital is characterized as a product of social production, material and class practices, means of achieving group solidarity.

Key words: social capital, Pierre Bourdieu, social networks, conversion of capital.

Політологічний концепт соціального капіталу нині є одним із пріоритетних напрямків досліджень, позаяк цей феномен дозволяє виявити продуктивність ресурсу соціальних зв'язків, здатних виступати каталізатором ефективності еко-

© **ВАРИНСЬКИЙ** Владислав Олексійович – аспірант кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (м. Одеса)

номічної дії, політичної мобілізації та громадського контролю за діяльністю соціальних інститутів суспільства навіть за умов, коли соціальні інститути трансформуються чи зазнають системної кризи. Цим пояснюється значний дослідницький інтерес до концепції соціального капіталу.

Хоч погляди П. Бурдьє не є «білою плямою» вітчизняної науки, проте власне політологічний аналіз його підходів до соціального капіталу практично відсутній. Серед дослідників цього аспекту відзначимо Г. С. Беккера, М. Фрема, С. Сисоева та ін.

Метою нашого дослідження є політологічний аналіз поглядів Бурдьє щодо соціального капіталу, показ відмінностей наукових позицій цього мислителя від підходів інших дослідників проблематики.

Від часу появи соціального капіталу як самостійного інструмента осмислення соціальних процесів, його концепція інтерпретувалася та переосмислювалася, і нині співіснують конкуруючі підходи до визначення природи, форм і компонентів соціального капіталу. Серед зарубіжних дослідників соціальний капітал визначається і як дружні, виробничі та ін. контакти, через які особа отримує можливість використовувати свій фінансовий та людський капітал (Р. Берт), і як характеристики соціальної організації, що включають мережі, норми та соціальну довіру, котрі сприяють координації та кооперації в інтересах суспільної мети (Р. Патнем).

П. Бурдьє – винятково багатовимірний дослідник: анархіст, антиглобаліст, відомий бунтар, і у той же час його консалтинговими послугами користувалася корпорація Kodak, а Міністерство освіти Франції замовило академічний підручник зі соціології. Мислитель запропонував поняття «соціальний капітал» у 1983 р. у статті «Форми капіталу». Його підхід до соціального капіталу особливий, позаяк базується на розгляді останнього як соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигод; акцент робиться на динаміці соціального капіталу, його здатності до конвертації в інші форми капіталу – символічний, економічний, культурний.

За Бурдьє, соціальний капітал є продуктом суспільного виробництва, матеріальних і тим самим класових практик, засобом досягнення групової солідарності. У такому розумінні соціальний капітал виступає не тільки і не стільки причиною економічних вигод, скільки проявом соціально-економічних умов і обставин; він є груповим ресурсом і не може бути виміряний на індивідуальному рівні. Зв'язки між економічним розвитком суспільства та розміром сукупного соціального капіталу опосередковані політичним ладом, релігійними традиціями, домінуючими цінностями. Послідовники ж Бурдьє нині використовують в основному якісні, етнографічні та історичні методи оцінки соціального капіталу спільнот.

За Бурдьє капітал (залежно від сфери функціонування) має три іпостасі: 1) *економічний* капітал (конвертується в гроші, інституціоналізується у формі права власності); 2) *культурний* капітал (інституціоналізований у формі освітніх кваліфікацій); 3) *соціальний* капітал (утворений соціальними зобов'язаннями («зв'язками»); за певних умов конвертується в економічний капітал і може бути інституціоналізований, напр., у формі аристократичного титулу)¹.

На думку Бурдьє, соціальний капітал є сукупністю реальних або потенційних ресурсів, пов'язаних із володінням стійкою мережею більш-менш інституціоналізованих відносин взаємного знайомства і визнання – іншими словами, з членством у групі. Остання дає своїм членам опору у вигляді колективного

капіталу, «репутації», що дозволяє їм отримувати кредити в усіх значеннях цього слова. Ці відносини можуть існувати тільки в практичному стані, у формі матеріального та/або символічного обміну, який сприяє їх підтримці. Вони також можуть бути оформлені соціально та гарантовані загальним ім'ям (ім'ям сім'ї, класу, племені, школи, партії тощо) або цілим набором актів, що інституціоналізують, покликані одночасно формувати й інформувати тих, хто через них проходить; у цьому випадку вони більш-менш реально приводяться в дію, а потім підтримуються та контролюються в процесі обміну. Засновані на стійких актах матеріального та символічного обміну, виникнення та підтримка яких передбачає підтвердження близькості, вони також частково не зводяться до об'єктивних відносин близькості у фізичному (географічному) або навіть в конкретному економічному та соціальному просторі. Отже, з точки зору Бурдьє, соціальний капітал є сукупністю ресурсів, доступних індивіду завдяки його соціальним зв'язкам; ці зв'язки – продукт діяльності з формування і відтворення соціальних відносин.

Таким чином, обсяг соціального капіталу, який є у розпорядженні особи, залежить від розміру мережі зв'язків, які вона може ефективно мобілізувати, обсягу капіталу (економічного, культурного чи символічного), яким, у свою чергу, володіє кожен із тих, хто пов'язаний з особою. Це означає, що хоч соціальний капітал не зводиться до економічного та культурного капіталів агента (групи пов'язаних із ним агентів), він ніколи не залишається повністю незалежним від цих форм капіталу, позаяк обміни, які породжують взаємне визнання, припускають підтвердження деякого мінімуму об'єктивної однорідності, і оскільки він (соціальний капітал) здійснює мультиплікативно вплив на капітал, яким вже володіє певний агент. Прибуток, принесений у результаті членства у груп, лежить в основі солідарності, яка робить можливим її отримання. Це не означає, що агенти свідомо переслідують мету отримання прибутку як такого, навіть якщо мова йде про клуби для обраних, організовані саме для концентрації соціального капіталу, а в результаті отримувати повну вигоду від мультиплікативного ефекту концентрації та зберігати прибуток від членства у них (матеріальну – як, скажімо, всі види послуг, які приносять корисні знайомства, і символічну – наприклад, прибуток від зв'язку з рідкісною, престижною групою).

Бурдьє звертає увагу, що існування мережі зв'язків не є чимось природним, чи сконструйованим раз і назавжди у результаті первинного акту інституціоналізації та представлене (як у випадку зі сімейною групою) генеалогічним визначенням родинних зв'язків, що характеризують певне соціальне утворення. Ці зв'язки є продуктом перманентної роботи з інституційного оформлення, ключові моменти якого позначаються відповідними обрядами інституціоналізації (часто невірно описувані як обряди, пов'язані зі зміною соціального статусу). Мережі зв'язків необхідні для побудови довготривалих, корисних зв'язків, що дозволяє зберегти матеріальний чи символічний прибуток.

Бурдьє визначав концепт соціального капіталу як агрегацію дійсних чи потенційних ресурсів, пов'язаних із включенням до міцних мережевих або більш-менш інституціоналізованих відносин взаємних зобов'язань або визнань. Його бачення інструментальне й зосереджене на користі, яку індивіди накопичують, постійно беручи участь у групах із метою створення деякого ресурсу. Перевага, акумульована завдяки членству в групі, є, за Бурдьє, базисом можливої солідарності. Соціальна мережа спершу повинна бути сконструйована через інституціоналізацію групових взаємодій, які використовуються як надійне джерело інших ресурсів. З визначення Бурдьє випливає, що, по-перше, соціальні взаємини

самі по собі відкривають індивідам доступ до ресурсів асоціації або групи, а по-друге, якість соціального капіталу визначається якістю цих ресурсів.

Такий підхід знижує значення всіх форм економічного капіталу, що визначається як накопичений людською працею, позаяк через соціальний капітал актори можуть отримувати прямий доступ до економічних ресурсів (брати субсидії, захищати ринки і т. д.). Вони також можуть збільшувати свій культурний капітал через контакти з індивідами, його втілюють (акторами, художниками та ін.), або з експертами. Стає можливим інтегрування людей у певні інститути допомогою цінних «вірчих грамот» – дипломів і сертифікатів (тобто, інституціоналізація людського капіталу).

Із визначення Бурдьє випливає, що нарощення соціального капіталу знижує значимість капіталу економічного. Не існує процесів, які розвивають одночасно обидві ці форми, – кожна з них має власну динаміку. У порівнянні з економічним обміном, соціальний обмін характеризується меншою прозорістю та більшою невизначеністю. Наприклад, трансакції, що включають соціальний капітал, можна охарактеризувати невизначеними зобов'язаннями, розмитими часовими кордонами і ймовірним порушенням взаємних очікувань. Однак, якби соціальний обмін був більш чітким і зрозумілим, то мова велася б про ринкові відносини. Досі залишаються неясними мотиви обміну соціальним капіталом.

Бурдьє, як і Коулмен, підкреслювали «невловимість» соціального капіталу порівняно з іншими формами капіталу. У той час як економічний капітал лежить на банківських рахунках, а людський капітал зосереджений в головах людей, соціальний капітал притаманний соціальній структурі взаємодій. Соціальний капітал – ресурс, який актор постійно повинен співвідносити зі своїм оточенням. Індивід має соціальний капітал щодо інших, і ці інші повинні дійсно бути джерелами задоволення його потреб.

М. Фрем зауважує, що Бурдьє використовує поняття соціальний капітал для того, щоб проаналізувати механізми відтворення соціальної нерівності в капіталістичному суспільстві, а проведений ним аналіз соціального капіталу дозволяє зрозуміти, як повсякденні сімейні та дружні відносини призводять до виникнення та відтворення соціальної нерівності. За М. Фремом, дослідження нерівномірного розподілу соціального капіталу в суспільстві робить можливим зрозуміти контекст існування індивідуальної бідності, яку прийнято вважати природною і неминучою².

П. Бурдьє розійшовся у поглядах із ще одним основоположником концепції соціального капіталу – американським політологом Р. Патнемом щодо спрямування впливу соціального капіталу на економічні та суспільні процеси. Якщо Патнем визначив соціальний капітал як особливості суспільного життя (мережі, норми і довіра), які дозволяють учасникам діяти спільно більш ефективно для досягнення спільних цілей, а власне вплив соціального капіталу розглядав як величину позитивн³, то Бурдьє звертав увагу наукового співтовариства на способи негативного впливу соціального капіталу.

Бурдьє звертає увагу як на матеріальний достаток людей із високим соціальним статусом, так і їх більшу поінформованість, великі ресурси і можливості підтримувати свою соціальну перевагу. Соціальні зв'язки володіють реальною вартістю, позаяк забезпечують доступ до гарної роботи, хорошого університету, дому тощо. Індивіди, позбавлені таких зв'язків і можливостей, не можуть претендувати на отримання вищої освіти та високооплачуваної роботи, тому відтворюють свою бідність і низький соціальний статус. Таким чином, соціальні зв'язки за

Бурдьє – ресурс, який полегшує одним індивідам доступ до решти ресурсів і позбавляє цього доступу інших індивідів. Розподіл ресурсів залежно від соціальних зв'язків індивідів, розчинений у повсякденних стосунках, можна вважати механізмом нав'язування групових норм, що зміцнює привілейований статус соціальної еліти.

Порівнюючи підходи до соціального капіталу Бурдьє та ще одного із основоположників концепції соціального капіталу – Дж. Коулмана, американський дослідник Дж. Філд зазначив: «Бурдьє постійно повертався до тези, що привілейовані особистості підтримують своє становище, використовуючи свої зв'язки серед ін. привілейованих осіб. Погляд Коулмана гостріший, він наполягав на важливості зв'язків, як для окремих людей, так і колективів, привілейованих або уцімлених. Однак погляд Коулмана наївно оптимістичний, бо як суспільне благо, соціальний капітал майже повністю визначається його функціями, створюючи низку норм і санкцій, які дозволяють людям співпрацювати заради отримання взаємних вигод, і при найменших витратах³. Бурдьє використовує цей концепт навпаки, висвічуючи лише «темну сторону» для малозабезпечених верств населення, і світлу – для привілейованих⁴.

Бурдьє розглядав соціальний капітал як індивідуальну характеристику⁵. На його думку, соціальний капітал, на відміну від грошового, зростає у міру використання. При цьому темп відтворення соціального капіталу на індивідуальному рівні позитивно залежить від накопиченого у суспільстві в цілому рівня соціального капіталу. Зокрема, Бурдьє вважає, що розмір відтворення соціального капіталу визначається особливостями середовища накопичення, у т.ч. розміром, соціальної мережі. Таким чином, з точки зору Бурдьє, виробництво соціального капіталу вимагає й інших ресурсів (чи інших форм капіталу), таких як тимчасові та матеріальні витрати. Отже, ті, хто володіє великим обсягом капіталу інших форм, мають більше можливостей формувати соціальний капітал. Такий погляд дозволив сформувати розгляд соціального капіталу на індивідуальному (мікро-) рівні. У той же час Р. Патнем розширив поняття соціального капіталу до зв'язку з громадянською активністю в спільнотах, містах і країнах, розуміє соціальний капітал як результат швидше групи, ніж окремого індивіда⁶.

Можна погодитися з Бурдьє, що часто більш економічно благополучні члени суспільства володіють вищим значенням соціального капіталу, проте економічне благополуччя агента, ймовірно, не є єдиною умовою зростання його соціального капіталу, так як концепція соціального капіталу не може розглядатися у відриві від суспільства. Вигоди, про які йде мова з початку створення концепції соціального капіталу, можуть бути отримані тільки в результаті взаємодії в рамках суспільства, про що говорив Патнем.

На переконання Бурдьє, відтворення соціального капіталу передбачає безперервну роботу щодо встановлення соціальних зв'язків, серії обмінів, під час яких визнання постійно підтверджується. Ця робота, що припускає витрати часу та сил, а отже (прямо чи опосередковано), й економічного капіталу, не приносить прибутку і навіть не помічається, допоки вона не підкріплюється особливою компетенцією (знанням генеалогічних і реальних зв'язків, а також навичками їх використання тощо) і диспозицією до набуття й утримання цієї компетенції, які самі є невід'ємними частинами цього капіталу. Це один із чинників, що пояснюють, чому прибутковість праці з накопичення та підтримки соціального капіталу збільшується пропорційно загальному розміру капіталу. Позаяк соціальний капітал, що впливає з тих чи інших відносин, значно більший у випадку, якщо

людина – суб'єкт цих відносин – щедро наділена капіталом (насамперед, соціальним, але й культурним, економічним), то власники успадкованого соціального капіталу, символізованого відомим ім'ям, можуть перетворювати всі свої випадкові знайомства на тривалі зв'язки⁷.

Кожна група, за аналізом Бурдьє, має свої більш-менш інституціоналізовані форми делегування прав, що дозволяє їй концентрувати весь обсяг соціального капіталу, що лежить в основі існування групи (в першу чергу сім'ї або нації, але також асоціації або партії), в руках одного агента або невеликої групи агентів і наділяти їх повноваженнями представляти всю групу, повноправно діяти і виступати від її імені. Вони, отже, можуть за допомогою подібного колективного капіталу реалізовувати владні відносини, непорівнянні з особистим внеском агента⁸.

Можливість конвертації різних типів капіталу служить основою стратегій, спрямованих на забезпечення відтворення капіталу за допомогою перетворень, що мінімізують витрати та втрати, з якими пов'язане саме перетворення (при конкретному стані відносин соціальної влади). Бурдьє зауважує про можливість диференціювати різні типи капіталу залежно від їхньої здатності до відтворення або, точніше, в залежності від того, наскільки легко вони передаються (тобто з якими витратами та наскільки явно чи приховано). Обсяг витрат і ступінь відкритості, як правило, змінюються у зворотній пропорції. Все, що допомагає приховувати економічний аспект, як правило, також збільшує ризик втрати (особливо у разі передачі капіталу між поколіннями). Таким чином, за Бурдьє, неспівмірність різних типів капіталу веде до високого ступеня невизначеності різних типів трансакцій між їх власниками. Аналогічно, проголошена відмова від розрахунків і гарантій, що характеризує обміни, націлені на виробництво соціального капіталу у формі більш-менш довгострокових зобов'язань (обміни подарунками, послугами, візитами і т. д.), неминуче тягне за собою ризик зіткнутися з невдячністю, з відмовою від визнання негарантованих боргів, які такий вид обміну покликаний породжувати. І відповідно, високий ступінь прихованості в передачі культурного капіталу має той недолік (на додаток до властивим йому ризикам втрати), що академічна кваліфікація – його інституціоналізована форма – може не передаватися (подібно аристократичного титулу) і не бути предметом домовленості (подібно акціям або паям).

Проналізувавши теорію соціального капіталу, викладену Бурдьє, ми сприймаємо її як сучасний інструментарій вивчення суспільно-політичних процесів. Незважаючи на деяку термінологічну нечіткість, сам концепт соціального капіталу відкриває перед дослідниками вагомі наукові перспективи. Соціальний капітал як підхід знаходиться на стадії кристалізації методологічної основи. Складаючись із різних наукових напрямків, теорії соціального капіталу, у тому числі й підхід Бурдьє, дозволяють проаналізувати форми і наслідки соціальних відносин, довіру до органів влади та до неполітичних інститутів, соціальні мережі та якість життя.

1. Бурдьє П. *Формы капитала* / П. Бурдьє // *Экономическая социология*. – 2005. – Т. 6. – № 3. – С. 60. 2. *Fram M. Research for progressive change: Bourdieu and social work* // *Social science rev.* – Chicago, 2005. – Vol. 78. – № 4. – P. 553-576. 3. *Coleman J. Social Capital in the Creation of Human Capital* // *Social Capital: A Multifaceted Perspective* / ed. by P. Dasgupta, I. Serageldin. – Washington: The World Bank, 2000. – 424 p. 4. *Field J. Social capital* // *Key Ideas* / ed. by P. Hamilton, M. Keynes. – London, 2004. 5. *Bourdieu P. The forms of capital* / J. Richardson (Ed.) *Handbook of Theory and Research for the Sociology of*

Education. – New York: Greenwood, 1985. – P. 241-258. **6.** *Putnam R.* Making Democracy Work: Civic Tradition in Modern Italy. – Princeton: Princeton University Press, 1993. **7.** Бурдье П. Формы капитала / П. Бурдье // Экономическая социология. – 2005. – Т. 6. – № 3. – С. 67. **8.** Там же.
